

LÄTI EESTLASTEST

Uurimuse objektiks on Läti eestlased ja nende ajalugu, kultuur ja keel. Latgales elanud Lutsi keelesaare eestlased nagu ka Koiva ääres elanud leivud on juba välja surnud. Praegu sulanduvad ka ülejäänud Läti eestlased kiiresti lätlaste või venelaste hulka.

Aastal 2000 oli Lätis 2 677 eestlast, kellest 1024 elas Riias. Alguksnes oli eestlasi 1999. aastal veel 309, Valkas 139, Limbaēzi piirkonnas 102 ja Riia lähikonnas 172.

Aastal 1988 taasasutatud Eesti Selts ja 1989. aastal taasloodud Riia Eesti Kool vaevalt Läti eestlasi assimileerumast päästa suudavad. Raamatus on peamist tähelepanu pööratud Läti eestlaste ajaloole, keelele ja kultuurile ning assimileerumisele. Läti eestlaste keelt selles uurimuses siiski süsteemipäraselt ei käsitleta, peamiselt vaadeldakse seda sotsiolingvistiliselt. Läti eestlased kõnelevad suuremalt jaolt lõunaeesti keelt (Võru murret), nende keelepruuk Eestis kõneldavast Võru murdest oluliselt ei erine. Läti eestlaste keele ning ümberasumise ja demograafia süstemaatiliseks käsitlemiseks oleks vaja täiesti omaette uurimistööd.

Läti on praegu niivõrd multikultuuriline maa, et eestlased jäävad liiga väikese vähemusena tähelepanuta ja sulanduvad paratamatult. Lätlastele on eestlased vähemusena vastuvõetavad ainult sel juhul, kui nad oskavad läti keelt ja tegutsevad lätlaste seatud tingimustel. Lätlased ei ole kunagi andnud eestlastele vähemusraha õigusi, nii et vaevalt eestlasi tulevikuski ametlikult vähemusrahvana tunnustatakse. Neid on selleks lihtsalt liiga vähe ja Lätis on praegusajal teisi palju suuremaid vähemusi, kellel ei ole samuti vähemusraha staatust, nagu mh. venelased, ukrainlased ja poolakad. Poliitilistel põhjustel ei tunne Läti seadusandlus praegu mõistet vähemusrahas, vähemusrahvaid ei ole juriidiliselt olemas, vaid tarvitusel on mõiste etniline rühm. Etnilistele rühmadele on seadustega tagatud teatavad õigused, nagu kultuuriseltside, ajakirjandusväljaannete ja koolide rajamine. Eelkõige on tegemist mõningase kultuuriautonomiaga lubamisega.

Läti algupärased eestlased olid leivud. Lutsid toodi 18. sajandil Ludza piirkonda pärisorjadeks. Läti ja Eesti praeguse piiri äärsetele aladele siirdusid eestlased 1860-ndail aastail peamiselt sel põhjusel, et seal oli veel maad osta. Talude ostmiseks käidi raha teenimas Riias ja teistes Vene Keisririigi tööstuslinnades. Põllumajandus siiski kõigile eestlastest noortele äraelamist ei kindlustanud, osa pidi töö saamiseks Riiga asuma.

Riia eestlased olidki ennekõike töölised, kes olid tulnud 1880-ndatest aastatest alates Riia tehastesse tööle paremate palkade ja elutingimuste ahvatlusele. Tehastes olid töökeelteks vene ja saksa keel, mida eestlased enamasti mõnel määral oskasid. Peamiselt töötasid eestlased Põrdaugava tekstiilitehastes ja metallitööstuses. Naistest töötasid paljud teenijana.

Esimene eesti ühing oli Riias aastal 1880 asutatud eesti lauluselts Imanta. Töölised pidasid seda siiski liiga kodanlikuks ja saksakeelseks. 1900. aastal asutas Lange doki sepp Mihkel Pihlatamm Riia Eesti Karskusseltsi. 1908. aastal asutatud Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Selts oli mõeldud kõigi Riias elavate eestlaste kultuuriseltsiks. Algul oli seltsil ka karskusega seotud pürgimusi, aga neist loobuti õige varsti. Selts asutas eesti kooli, mille ülesandeks oli õpetada lastele eesti keelt ja kultuuri. Laste eesti keele oskus jäi võõrkeelses keskkonnas siiski puudulikuks ja eestlased assimileerusid suhteliselt kiiresti. Seltsil oli oma raamatukogu ning koor ja näiterühm.

Eestlaste ränne oli riigisisene, mistõttu seda ei ole eraldi registreeritud, välja arvatud ärakolinud kogudusliikmete loeteludes, milles esinevate nimede põhjal on eestlaste arvu siiski võimatu kindlaks teha, sest eestlastel oli ka saksa, slaavi ja läti perekonnanimesid. Riias oli kaks eesti kogudust: luteri ja ortodoksi oma. Luteri kogudusse kuulus siiski ainult murdosa Riia eestlastest. Suhteliselt madala ühiskondliku positsiooni tõttu ei olnud eestlastel Riias ei poliitilist ega majanduslikku mõjuvõimu.

Küll aga viibis pikka aega Riias mitu Eesti esimesel iseseisvusajal juhtivale kohale jõudnud meest, nagu riigivanem ja president Konstantin Päts, kes õppis Riia vaimulikus seminaris, Jüri Jaakson, hilisem Eesti Panga president, Mart Raud, üks energiatööstuse juhte, ning Kaarel Eenpalu, hilisem minister. Neile on Riia rahvusvahelise suurlinnana pakkunud õppimisvõimalusi näiteks Polütehnilises instituudis või andnud tõuke ametis edasijõudmiseks. Nad kõik tegutsesid ka eesti seltsides ja ühingutes väga aktiivselt.

Sajandivahetuse Riia oli rõhutatult saksa ja vene linn, kus lätlastel, poolakatel, eestlastel ega teistel rahvastel mõjuvõimu ei olnud. Nad olid tööjõud, keda tehased hädasti vajasid. See võimaldas paljudel eestlastel oma ühiskondlikku seisundit parandada, Eestis oleksid nad seevastu jäänud eelkõige maaproletariaadiks. Läti eestlaste probleemiks on jätkuvalt olnud eriti kiire assimileerumine ja kohaldumine ning algul vene ja saksa ning hiljem ka läti kultuuri omaksvõtt. Segaabielud olid sagedased ja vähendasid eestlaste omavahelist kokkukuuluvust. Lahutusi oli üsna vähe, aga eestlastevahelised abielud lõppesid lahutusega harvemini kui eestlaste ja mitte-eestlaste abielud.

Eesti kultuur ei olnud Lätis poliitiliselt ega ühiskondlikult väga kõrge staatusega. Eelkõige hoidsid seda alal rahvuslikult meelestatud eestlased, panust, mis nad on andnud eesti kultuuri säilitamisel, ei ole võimalik alahinnata, sest nad tegutsesid ümbruses, kus eestlusesse suhtuti üsnagi eitavalt. Iseäranis raske oli eesti kultuuri säilitada maakohtades, sest enamasti ei olnud nii palju aktiivseid inimesi, et kultuuriseltselise ja koole ülal hoida. Kultuuriseltside meelelahutuslikke tantsupidusid ja näitemänge ei ole põhjust halvustada, sest eriti maal oleks olnud eestlasi muidu väga raske kokku saada.

Lutsidel ja leivudel ei olnud piisavalt rahvusliku meelsusega isikuid, kes oleksid oma keele ja kultuuri säilimise nimel tööd teinud. Lutsid ja leivud, tõsi küll, ei tundnudki end otseselt eestlastena.

Läti Vabariigis eestlased vähemusrahvuse staatust ei saanud. Selle tõttu ei pidanud ametiisikud neid vähemusena kohtlema. Seevastu Eesti lätlastel olid

vähemusrahvuse õigused, mille all mõeldi õigust oma kultuurile ja keelele, ja Lätil oli vaja oma eestlastest elanikkonnale mõnevõrra vastu tulla näiteks kooliküsimuses, et Eesti oleks lätlastele endiselt vähemusrahva õigused taganud, sest assimileerumise ja segaabelude tõttu oli nende arv nii palju kahanenud, et neil selleks 1930-ndail aastail enam ametlikult õigust ei olnud. Eesti koole oli Lätis peamiselt piiri ääres ja Riias. 1920-ndail ja 1930-ndail aastail tuldi Eestist majanduskriisi tõttu ikka veel Riiga tööle, sest see oli lähim suurlinn. Eesti Selts oli siis üsna aktiivne, hoolimata sellest et seltsi kuulus õige väike osa Riia eestlastest.

Nõukogude ajal elasid Läti eestlased vaikelu ja eesti keelt räägiti ainult kodus. Selts ja kool pandi kinni. Väike eesti kogudus jätkas siiski põhimõtteliselt oma tegevust, aga koos käidi väga harva.

Eestlastel nagu teistelgi etnilistel rühmadel ei olnud mingisuguseid keelelisi ega kultuurilisi õigusi, neid oli ennekõike ainult venelastel. Eestlased assimileerusid segaabelude tõttu, muutudes enamasti keelevahetuse kaudu kas lätlasteks või venelasteks.

Koos rahvuliku ärkamisega organiseerusid eestlased 1980-ndate aastate lõpupoolel uuesti ja rajasid taas ka eesti kooli. Koolis õpetatakse eesti keelt läti ja vene lastele esimese võõrkeelena, aga sulandumine on juba nii kaugel, et noori kakskeelseid Läti eestlasi enam ei ole.

Läti eestlastest elab umbes kolmandik Riias ja teine eestlaste kompaksem asuala on Läti-Eesti piiri äärsel aladel. Latgales elab praegu eestlasi üsna vähe.

Läti eestlasi võib eesitatul alusel pidada eriti kiiresti assimileeruvaks vähemuseks. Peamiseks põhjuseks on see, et kultuurilised erinevused on väikesed, need seostuvad eelkõige ainult keele ja mentaliteediga. Usk, kultuuritaust ja ajalugu on suhteliselt samalaadsed.

Et olukord on praegu niisugune, selles on üsna suurel määral süüdi Läti eestlased ise, sest enne II maailmasõda oli Lätis eesti koole, aga nendes käis ainult vähem kui pool eestlaste asualade lastest. Arvati, et läti kool annab edasiõppimiseks paremaid võimalusi, kuigi Läti eestlased, eriti maal elavad, ei pürganud väga põhjalikult edasi õppima, vaid piirdusid peamiselt põllumajandus- või aianduskoolidega.

Eestlastel oli ka mitmesuguseid seltse, aga nendesse kuulus üldiselt ainult murdosa eestlastest, nii et ühiskonnaga kohanemist ja selle pakutud võimalusi peeti tähtsamaks kui rahvusliku identiteedi säilitamist. Näibki nii, et keele ja kultuuri säilitamist ei peetud tähtsaks, sest võimalusi neid alles hoida oli. Nõukogude ajal saavutas assimileerumine kõrgeima taseme, aga ka siis sai eesti keelt kõnelda kodukeelena, nagu osa Läti eestlasi tegigi.

Kui kaua Eesti Selts eestikeelsena säilib, on täiesti omaette küsimus, sest ainult vanad oskavad vabalt eesti keelt, keskmine põlvkond ega lapsed ei oska üldse. Läti eestlusel ei ole niisiis otseselt eestikeelset tulevikku, sest eesti kooli õpilased ei ole enamasti etnilised eestlased, vaid hoopis lätlased ja venelased.

Inimesed ei ole valmis oma eestlust rõhutama. Eesti identiteedi all on üldiselt mõeldud eesti keelt, mida praegu enam kuigi palju ei osata. Keeleoskamatutel on raske end mingi vähemuse liikmena tunda ja selle identiteeti omaks pidada.

Tõsi küll, ka nostalgiliste tunnete kaudu võib vähemusega samastuda. Keel on aga sageli kõige selgem vähemuse tunnus ja nii on see ka Läti eestlaste puhul.

Nooremad ehk keskealised eestlased on tulnud Lätti eelkõige abiellumise tõttu. Läti eestlaste sündivus on olnud alati suhteliselt madal. Praegu õigupoolest enam Läti eesti lapsi ei ole, sest laste emakeeleks on kas läti või vene keel.

Läti eestlaste kohta on suhteliselt vähe allikaid, sest arhiivid on enamasti sõja ajal hävinud. Ametlikes arhiivides on eestlastest väga vähe andmeid, sest ametiisikutega neil üldiselt eriti palju kokkupuuteid ei olnud. Eelkõige on allikaid säilinud peamiselt koolide kohta ja ka siis on ainestik väga bürokraatlik, näiteks statistika jms. Eestlaste kohta on olemas ka mitmesuguseid arvandmeid, millest osa on kogutud täiesti juhuslikult, osa süstemaatiliselt, näiteks rahvastikustatistika. Eestlasi ei ole Läti muude vähemustega võrreldud, sest eestlased erinevad oma hulga, keele ja kultuuri poolest Läti slaavi vähemustest ning leedulastest, juutidest, sakslastest ja liivlastest nõnda palju, et neid ja Läti eestlasi igakülgsest võrrelda on võimatu ja selle tulemused oleksid moonutatud.

Minu uurimuse vaatenurk on deskriptiivne. Lähteainestikku olen püüdnud kasutada võimalikult laialt ja mitmekülgsest, aga probleeme tekitab see, et Läti eestlasi ei ole varem uuritud ega nende kohta süsteemipäraselt andmeid ega ainestikku kogutud. Assimileerumisprotsess on eriti kaugele jõudnud ja Läti eesti vähemuse uurimine on kõvasti hiljaks jäänud, sest allikaid ja küsitletavaid on praegu juba väga vähe.

Väinö Klaus